

“NODIR UL-ME’ROJ” ASARINING ARXEOGRAFIK TAVSIFI

Latipova Saodat A’zamovna
BuxDU

Annotatsiya: Maqolada Sharq mumtoz adabiyotida me’roj mavzusining muhim manbalaridan biri hisoblangan “Nodir ul-Me’roj” asarining arxeografik xususiyatlari tahlil etiladi. Asarning nomlanishi, mualliflik masalasi, yaratilish va tarqalish an’analari, nusxaning moddiy-fizik tavsifi, tili, yozuv xususiyatlari, tuzilishi hamda matn tarkibidagi manba ko’rsatkichlari haqida fikr yuritiladi. “Nodir ul-Me’roj”ning Buxoro adabiy muhitida mavjud bo’lgan me’rojnoma an’anasi bilan aloqasi, asar tarkibining bob va fasllarga bo’linishi, unda Qur’on oyatlari, hadislar, rivoyatlar, hikmatlar hamda masnaviy parchalarining qo’llanishi masalalariga ham e’tibor qaratiladi. Asarning Buxoro davlat muzey-qo’riqxonasi “Hujjatlar” fondida saqlanayotgan nusxasi haqidagi bibliografik ma’lumotlar ham ilmiy muomalaga kiritiladi.

Kalit so’zlar: me’rojnoma, “Nodir ul-Me’roj”, arxeografiya, toshbosma, nusxa, matn, manba, Shayx ul-olam Akbarobodiy, Buxoro adabiy muhiti

ARCHAEOLOGICAL DESCRIPTION OF THE WORK “NODIR UL-MEROJ”

Latipova Saodat A’zamovna
Bukhara State University

Abstract: The article provides an archaeological description of the work *Nodir ul-Me’roj*. The study examines the title of the work, its structural features, textual composition, language, and the sources reflected in the text. Particular attention is paid to the authorial information presented within the work, its division into chapters, the use of prose and poetry, as well as religious and literary sources. The textual evidence demonstrates that the work represents an important example of the tradition of Turkic mi’rajnama literature. The article also highlights several features that are significant for the textual and bibliographical study of the work.

Keywords: *Nodir ul-Me’roj*, mi’rajnama, archaeography, textual study, Turkic literature, manuscript studies, lithographic edition, religious literature, classical literature, textual composition

Kirish. Sharq musulmon adabiyotida Muhammad alayhissalomning me’roj hodisasiga bag’ishlangan asarlar alohida adabiy an’anani tashkil etadi. Me’roj mavzusi arab, fors va turkiy adabiyotlarda turli janr va shakllarda yoritilib, vaqt o’tishi bilan

uning atrofida mustaqil adabiy an'ana shakllangan. Turkiy adabiyotda bu an'ana me'rojnoma nomi bilan yuritiluvchi asarlarda yaqqol namoyon bo'ladi. Bunday asarlar nafaqat diniy-tasavvufiy mazmunni yetkazuvchi manba, balki muayyan davr adabiy tili, kitobat madaniyati, matn ko'chirish an'anasi va badiiy tafakkurini o'rganish uchun ham muhim manba hisoblanadi. Me'roj mavzusida yaratilgan asarlar orasida "Nodir ul-Me'roj" o'zining hajmi, tarkibiy tuzilishi va manbaviy qatlamlarining rang-barangligi bilan e'tiborga loyiq. Asarning tabdil qilingan nusxasida muallif o'z asarining yaratilish sabablarini izohlab, me'roj voqeasiga oid ma'lumotlarni turli tafsir, hadis va tarixiy-diniy manbalardan jamlaganini bildiradi. Shu jihatdan asarni faqat badiiy bayon namunasi sifatida emas, balki o'z davrida mavjud bo'lgan diniy-adabiy bilimlarni bir tizimga keltirishga qaratilgan manba sifatida ham o'rganish mumkin. Asarning arxeografik tavsifida, avvalo, uning nomlanishiga e'tibor qaratish lozim. Matnning o'zida asar "Nodir ul-Me'roj va Bahr ul-Asror" nomi bilan atalishi qayd etiladi. Demak, asar nomining qisqa shakli "Nodir ul-Me'roj" bo'lsa-da, matnning ichki ma'lumotlariga ko'ra, uning to'liqroq nomi "Nodir ul-Me'roj va Bahr ul-Asror" shaklida qo'llangan. Bu holat me'rojnoma xarakteridagi asarlarda nomlarning turli shakllarda uchrashi masalasi bilan hamohangdir. Arxeografik tadqiqotda asar nomini faqat katalog yoki ikkilamchi manbalardagi shakl asosida emas, balki asarning o'zidagi ma'lumotlar bilan solishtirib aniqlash muhim. Chunki qo'lyozma va toshbosma merosida bir asarning nomi nusxadan nusxaga ayrim o'zgarishlar bilan yetib kelishi mumkin. "Nodir ul-Me'roj" misolida ham asarning nomlanishi uning ichki matnida bevosita qayd etilgani muhim dalildir. Asarning mualliflik masalasida ham ichki matn alohida ahamiyat kasb etadi. "Kitobni sababi ta'lif bayonida" mazmunidagi qismda Shayx ul-olam Akbarobodiy nomi tilga olinadi va asarning yaratilish sababi hamda manbaviy asoslari haqida ma'lumot beriladi. Muallif o'z asarini yaratishda undan avvalgi diniy-adabiy manbalarga murojaat qilganini ko'rsatadi. Xususan, Mavlono Mu'iddin, Abdurahmon ibn Junayd Voiz Sheroziy, Xoja Ahmad Bag'dodiy singari nomlar bilan bog'liq manbalardan foydalanilganini matnning o'zidan kuzatish mumkin. Bu ma'lumot "Nodir ul-Me'roj"ning mustaqil ravishda birgina rivoyat asosida yaratilgan asar emasligini ko'rsatadi. Aksincha, unda turli manbalardan olingan ma'lumotlarni yig'ish, saralash va muayyan tartibda bayon etish tamoyili mavjud. Shu sababli asarning arxeografik tavsifida uning manbaviy qatlamlarini ham qayd etish zarur.

Asosiy qism. "Nodir ul-Me'roj"ning Buxoro adabiy muhiti bilan bog'liq nusxasi Buxoro davlat muzey-qo'riqxonasi huzuridagi "Hujjatlar" fondida saqlanadi. Manbada qayd etilishicha, asar 27887/11 inventar raqami ostida hisobga olingan. Nusxa 626 sahifadan iborat bo'lib, o'zbek tilida toshbosma usulida nashr etilgan. Nashr ma'lumotlarida uning Toshkentdagi G'ulomiya matbaasida chop etilgani ham qayd qilinadi. Mazkur ma'lumotlar asarning kitobat tarixini aniqlashda muhimdir. Avvalo,

nusxaning qo'lyozma emas, balki toshbosma shaklida mavjudligi uning XIX-XX asrlar oralig'idagi kitobchilik jarayonlari bilan aloqadorligini ko'rsatadi. Toshbosma usuli Sharq, xususan, Turkiston hududida diniy, tarixiy va adabiy asarlarni kengroq tarqatish imkonini bergan. Shu sababli "Nodir ul-Me'roj"ning toshbosma nusxasi faqat bitta matnning ko'chirilgan shakli emas, balki uning o'quvchilar orasida tarqalish tarixini o'rganish uchun ham muhim manbadir. Asarning 626 sahifadan iboratligi uning mazmuniy jihatdan ancha keng qamrovli ekanini ko'rsatadi. Bu jihat uni Buxoro adabiy muhitida uchraydigan kichik hajmli me'rojnoma namunalari bilan qiyoslash imkonini beradi. Masalan, "Me'rojnoma turkiy" 47 sahifadan iborat bo'lsa, "Nodir ul-Me'roj" nusxasining hajmi 626 sahifani tashkil etadi. Demak, me'roj mavzusining turli asarlarda turlicha hajm va kompozitsion ko'lamda yoritilganini ko'rish mumkin. Biroq bu yerda sahifalar sonini bevosita matn hajmining yagona mezon sifatida baholash to'g'ri emas. Chunki toshbosma nashrning sahifa o'lchami, matn joylashuvi, shrift kattaligi va bezak elementlari ham umumiy hajmga ta'sir qiladi. Shuning uchun 626 sahifalik nusxaning katta hajmini uning mazmuniy ko'lami bilan birga nashriyot va kitobat xususiyatlari asosida ham baholash lozim. "Nodir ul-Me'roj"ning ichki tuzilishi ham uning arxeografik va matniy xususiyatlarini aniqlashda muhimdir. Matnda asar ellik ikki bobdan tashkil topgani qayd etiladi. Boblar ichida esa ayrim mavzular hikmat, latifa, tamsil va rivoyatlar orqali ochib beriladi. Bu kompozitsion qurilish asarning oddiy ketma-ket hikoya tarzida emas, balki mavzu va rivoyatlarni bosqichma-bosqich jamlash asosida tuzilganini ko'rsatadi. Matnning dastlabki qismlarida an'anaviy diniy asarlar kompozitsiyasiga xos bo'lgan Bismilloh, hamd, na't va salavotdan foydalanish kuzatiladi. Bunday boshlanish Sharq kitobat an'anasida keng tarqalgan bo'lib, asarning diniy-estetik tabiatini belgilovchi muhim belgilar sirasiga kiradi. Asarning boblari faqat Muhammad alayhissalomning me'roji bilan chegaralanmaydi. Matnda boshqa payg'ambarlarning me'rojlariga ham murojaat qilinadi. Jumladan, Idris alayhissalom va Ibrohim alayhissalomning me'rojlariga oid rivoyatlar alohida fasllar doirasida bayon etiladi. Bu holat "me'roj" tushunchasining asarda kengroq diniy-nazariy doirada talqin qilinganini ko'rsatadi. Shuningdek, Muhammad alayhissalomning me'roj kechasiga oid hikmatlar ham alohida tartibda beriladi. Masalan, me'rojning kechasi sodir bo'lishi sabablari, uning hikmatlari va bu hodisaning inson hamda ummat hayotidagi ma'naviy mazmuni turli rivoyatlar orqali tushuntiriladi. Matnda ayrim hikmatlarning Mavlono Mu'iddin va boshqa diniy manbalar asosida keltirilgani ochiq ko'rsatilgan. "Nodir ul-Me'roj"ning eng muhim jihatlaridan biri unda manbaga murojaat qilish usulining faol qo'llanganidir. Asar muallifi o'z bayonini turli diniy va tarixiy manbalar bilan asoslashga intiladi. Matnda "Me'roj", "Ma'orij un-Nubuvva" kabi asarlarga murojaat qilinishi, ayrim o'rinlarda esa muayyan olim va voizlarning fikrlari keltirilishi kuzatiladi. Bunday usul asarning ilmiy-badiiy xususiyatini belgilovchi muhim belgidir. Muallif rivoyatni shunchaki

hikoya qilish bilan cheklanmaydi, balki uning manbasini ko'rsatish yoki ma'lum bir olimga nisbat berish orqali o'z bayonining ishonchliligini kuchaytirishga harakat qiladi. Shu jihatdan asarda manba keltirishning bir necha shakli mavjud: bevosita kitob nomini tilga olish, muayyan olim yoki voizga nisbat berish, rivoyatni "aytdilar", "keltirurlar", "rivoyat qilurlar" kabi formulalar bilan boshlash. Matnda Qur'on oyatlari va hadis mazmunidagi parchalar ham uchraydi. Masalan, me'roj hodisasi bilan bog'liq Qur'oniy iboralar, payg'ambarlar haqidagi rivoyatlar va sahobalarga oid ma'lumotlar asarning diniy mazmunini shakllantiradi. Bular bilan bir qatorda she'riy parchalar ham keltiriladi. Shayx Nizomiya nisbat berilgan masnaviy parchalari ana shunday poetik materiallardan biridir. Bu holat "Nodir ul-Me'roj"ni nasriy va nazmiy unsurlar uyg'unlashgan asar sifatida tavsiflash imkonini beradi. Nasriy bayon voqeani izohlash va tushuntirish vazifasini bajarsa, she'riy parchalar diniy-hissiy mazmunni kuchaytirishga xizmat qiladi. Demak, asarning kompozitsion tuzilishi faqat boblarning ketma-ketligidan iborat emas, balki nasr, nazm, rivoyat, hikmat va tamsil kabi shakllarning o'zaro munosabatiga asoslangan. "Nodir ul-Me'roj"da tamsil va hikmatlar muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, me'roj hodisasining inson idroki uchun murakkab bo'lgan jihatlarini tushuntirishda tamsillardan foydalaniladi. Matnda ruh, jism, osmonlar, malakut olami kabi tushunchalar turli o'xshatish va misollar orqali izohlanadi. Tamsilning qo'llanishi asarning o'quvchi bilan munosabatini ham belgilaydi. Muallif murakkab diniy-falsafiy masalalarni bevosita nazariy bayon qilishdan tashqari, kundalik hayotdan olingan misollar orqali tushuntiradi. Masalan, shariatdagi ayrim qoidalar sut va suv, qon va boshqa moddalar nisbatiga oid misollar yordamida izohlanadi. Bu usul o'rta asr va keyingi diniy-didaktik adabiyot uchun xarakterli bo'lgan tushuntirish usullaridan biridir. Bunday parchalar asarning faqat me'roj voqealarini bayon qilish bilan chegaralanmaganini ko'rsatadi. Asar tarkibida diniy bilim, shariat qoidalari, axloqiy pand-nasihat va tasavvufiy tushunchalar ham bir butun tizim sifatida berilgan. Shu sababli "Nodir ul-Me'roj"ni me'roj voqesasining badiiy bayoni bilan bir qatorda diniy-didaktik xarakterdagi asar sifatida ham tavsiflash mumkin. Asarning Buxoro adabiy muhiti bilan bog'liq toshbosma nusxasi o'zbek tilida chop etilgan. Matn tilida turkiy qatlam bilan birga arab va fors tillariga oid diniy-ilmiy istilohlar ko'p uchraydi. Bu, avvalo, asarning diniy mazmuni va foydalanilgan manbalar xarakteri bilan bog'liq. Qur'on, hadis, tafsir va tasavvufga oid tushunchalarning bayonida arabcha terminlar, badiiy tasvir va she'riy parchalarda esa forsiy unsurlar faol qo'llangan. Matnning sintaktik qurilishi ham eski o'zbek yozma adabiy tili xususiyatlarini namoyon qiladi. "Keltururlar", "aytibdurlar", "bo'lg'ay", "etg'ay", "qilurlar" kabi shakllar matnning tarixiy-lisoniy qatlamini ko'rsatadi. Hozirgi o'zbek tilidan farqli bo'lgan bunday shakllar asarning til tarixini o'rganishda muhim material bo'la oladi. Buxoro adabiy muhitida me'roj mavzusidagi asarlar salmoqli o'rin tutadi. Mazkur muhitda "Siyari sharifi turkiy", "Nodir al-Me'roj",

“Me’rojnoma turkiy” kabi asarlarning mavjudligi me’roj mavzusining uzoq vaqt davomida adabiy va diniy tafakkur markazida bo’lganini ko’rsatadi. “Nodir al-Me’roj”ning 626 sahifalik toshbosma nusxasi ham ushbu an’ananing yirik namunalaridan biri sifatida qayd etilgan. Bu asarlarni bir-biriga qiyoslash orqali Buxoro adabiy muhitida me’roj mavzusining qanday shakllarda rivojlanganini o’rganish mumkin. Jumladan, ayrim asarlar ixcham hajmda bo’lsa, boshqalarida mavzu kengaytirilib, ko’plab rivoyatlar, hikmatlar, boshqa payg’ambarlar me’rojiga oid ma’lumotlar, shariat va tasavvuf masalalari bilan boyitilgan. “Nodir ul-Me’roj”ning tarkibiy hajmi ham aynan shunday keng qamrovli bayon tamoyilini ko’rsatadi. Arxeografik nuqtayi nazardan yana bir muhim jihat shundaki, asarning Buxoro davlat muzey-qo’riqxonasi “Hujjatlar” fondida muayyan inventar raqami bilan saqlanishi uning ilmiy muomaladagi manba sifatidagi maqomini belgilaydi. Inventar raqami, sahifalar soni, tili, nashr usuli va bosmaxona haqidagi ma’lumotlarning birgalikda qayd etilishi kelgusida asarning ilmiy katalogini tuzish, boshqa nusxalar bilan qiyoslash va matn tarixini tiklash uchun asos bo’lib xizmat qiladi.

Xulosa. “Nodir ul-Me’roj” asarining arxeografik tavsifi uning Sharq musulmon adabiyotidagi me’rojnoma an’anasi tarkibida alohida o’ringa ega ekanini ko’rsatadi. Asarning nomi matn ichida “Nodir ul-Me’roj va Bahr ul-Asror” shaklida qayd etilishi, mualliflik masalasida Shayx ul-olam Akbarobodiy nomining tilga olinishi, ellik ikki bobdan tashkil topishi va turli diniy-adabiy manbalarga tayanishi uning murakkab manbaviy asosga ega ekanini ko’rsatadi. Asarning Buxoro davlat muzey-qo’riqxonasi “Hujjatlar” fondida 27887/11 inventar raqami ostida saqlanayotgan 626 sahifalik o’zbekcha toshbosma nusxasi uning kitobat va tarqalish tarixini o’rganish uchun muhim manba hisoblanadi. Nusxaning Toshkentdagi G’ulomi matbaasida chop etilgani haqidagi ma’lumot esa asarning Buxoro adabiy muhitidan tashqarida ham nashriyot va kitobxonlik jarayoniga kirganini ko’rsatadi. Matnning tarkibiy qurilishi, bob va fasllarga bo’linishi, hikmat, tamsil, rivoyat hamda she’riy parchalar bilan boyitilishi “Nodir ul-Me’roj”ning oddiy bir me’roj rivoyati emasligini ko’rsatadi. Unda me’roj hodisasi diniy, axloqiy, tasavvufiy va didaktik qarashlar bilan uyg’un holda talqin etilgan. Muallifning turli manbalarga murojaat qilishi esa asarning manbashunoslik va matnshunoslik nuqtayi nazaridan ham qimmatini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Қуръони карим маъноларининг таржима ва тафсири (Таржима ва тафсир муаллифи Абдулазиз Мансур). -Тошкент, 2004.
2. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф “Қуръони Карим ва ўзбек тилидаги маънолар таржимаси” 2023. “Ҳилол”нашриёт-матбааси, 3-жуз
3. Shayx ul- Olam Akbarobodiy “Nodir ul-me’roj”. Buxoro davlat muzey-qo’riqxonasi “Hujjatlar” fondi. 27887/ 11

4. Me'rojnoma'i turkiy. Toshbosma. 1914. Buxoro davlat muzey-qo'riqxonasi "Hujjatlar" fondi. 23497/ 11.
5. Бухорий "Ал-жомий ас-саҳиҳ", 3-китоб, Тошкент-1991.
6. Abdukamol Abdujalilov. Fotima roziyallohu anho."Credo Print group" nashriyot-matbaa ijodiy uyi. Toshkent. 2024.
7. Nurdan Damla. Suyuklimiz gulg'unchasi. Hazrati Fotima roziyallohu anho. Toshkent. Munir nashriyoti. 2024.